

Tóth Gyula: Kovács Máté útja a könyvtárügybe

Szakmánk legkiválóbb képviselői többségükben nem lehettek tanult könyvtárosok. Névsoruk hosszú. Közéjük tartozik Kovács Máté is. Könyvtárosnak azóta tekinthető, amikor elfoglalta a Debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatói posztját. Vita arról lehet, mikor és hogyan készült fel Kovács Máté arra, hogy az ország egyik legjelentősebb könyvtárát igazgassa, a könyvtárügy egyik meghatározó tényezője legyen. Nem vitás, ő is munka közben és olvasmányok segítségével sajátította el a szükséges ismereteket.

Ismereteinek gyökerei messzire nyúlnak. Legátfogóbb pályaképéből tudjuk, hogy diplomája megszerzése után, 1931. február 16-ától a tanév végéig a debreceni egyetem könyvtárában alkalmazták ideiglenes szolgáltra, itt sajátította el a könyvtárosi "aprómunka" alapjait, itt szippantott a könyvtár levegőjébe. A nyíregyházi evangélikus Kossuth Lajos Reálgimnáziumban az 1932/33. és az 1933/34. tanévekben rábízták az ifjúsági könyvtár órének teendőit is.² Rendet teremtett a könyvtárban, és könyvtári órákat is tartott. A debreceni Középközponti Tanárképző Intézet Gyakorló Gimnáziumában az 1939/40. tanévben ismét az ifjúsági könyvtár óre. Aligha gondolhatjuk, hogy a fél tanévnyi egyetemi gyakornokoskodása és a három tanévnyi iskolai könyvtárosság elegendő ismeretekkel ruházta fel ahhoz, hogy a minisztériumban - mint Bényei Miklós írta - "olyan korszerű és határozott, az évek során tovább formálódó és finomodó programot kívánt megvalósítani, amely megfelelt a korabeli [...] művelődés- és könyvtárpolitika igényeinek." Kovács Máté könyvtárosi ismereteit alaposan kibővítette a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban: 1945 májusától minisztériumi osztálytanácsosként, 1946. február 11-étől a tárca vezetője alá rendelt elnöki ügyosztály élén, 1947. április 14-étől 1949. április 11-éig politikai államtitkárként. Az elnöki ügyosztály élén kapcsolatba került a könyvtárüggyel, később államtitkárként felügyelte a szabadművelődést, hozzá tartoztak a népkönyvtári ügyek. Itt olyan munkatársakkal és rajtuk keresztül olyan szakmai irodalommal került kapcsolatba, s olyan könyvtár-politikusi tapasztalatokra és érdemekre tett szert, hogy nyugodtan nevezhetjük ezeket könyvtárosi egyetemeinek. (Párizsi ösztöndíjas éveiben a Sorbonne könyvtárát, ösztöndíjas útjain más egyetemi könyvtárakat is megismert.)

Nem feltárt, honnan merítette könyvtárosi (könyvtárelméleti, -politikai) ismereteit. Valószínűsíthető, magyar és külföldi szakirodalmi olvasmányai mellett, kiváló munkatársaktól, minisztériumban keletkezett ügyiratokból és személyes tapasztalatok útján szerzett ismereteit ötvözte történeti látásmódjával, művelődéspolitikai programjával, demokratikus és népi gondolkodásával. Ezekből megismerhette a századelő törekvéseit, elfogadta azokat. Kovács Máté lett Szabó Ervin könyvtár-politikai célkitűzéseinek, törekvéseinek folytatója. Áttételesen Szabó Ervin-tanítvány, ismerkedése 1945-46-ban már elkezdődhetett, gondolati hasonlóságok az 1950-es évek elején írt tanulmányaiban találhatók.³ És természetesen részese volt a korabeli kultuskormányzat könyvtári törekvéseinek.

Alább hagyatékában talált iratok segítségével foglaljuk össze minisztériumi éveinek könyvtári kapcsolódásait. Igyekszünk bizonyítani, hogy könyvtár-politikusi megnyilvánulásai nemcsak az ismertebb Mai magyar művelődéspolitikában, s az 1947-es, el nem fogadott törvény előkészítésében érhetők tetten. Igyekszünk adalékokat, érveket felsorakoztatni Bényei Miklós summájához: "...lényegi törekvései kiolvashatók feljegyzéseiből, tervezeteiből. Kovács Máté elsősorban a korábbi népkönyvtárak újjászervezését, továbbá új könyvtárak létesítését - mégpedig minden faluban, sőt tanyaközpontban - szorgalmazta. Szerinte ez a cél a körzeti könyvtárak megszervezésével, közreműködésével valószínűsíthető meg, részben helyi telepítéssel, részben vándor-, részben mozgókönyvtárakkal. A polgári forradalom centenáriuma országos

mozgalmat kívánt indítani »1948-ban népkönyvtárat minden faluban!« jelszóval. A szakszervezetekkel együttműködve az üzemi könyvtárak felállítását szintén szükségesnek tartotta. Több ízben javasolta az elpusztult iskolai könyvtárak alapfelszerelését, illetve a meglévő iskolai könyvtárak demokratizálását, korszerűsítését. Felvetette a kettősfunkciójú - vagyis iskolai és lakóhelyi feladatokat egyaránt ellátó - könyvtárak lehetőségét is. Kiemelkedő jelentőséget tulajdonított a tudományos könyvtáraknak, és utalt az ekkoriban szerveződő dokumentációs központok fontosságára. Széles ívű programjában felbukkan a külföldi magyar tájékoztató könyvtárak ötlete is. S rendkívül fontos előremutató meglátása volt, hogy állami eszközökkel kell gondoskodni a könyvtári vezetők képzéséről.⁴ Helyzetéből következően foglalkozott művelődéspolitikai irányelvek, tervek összeállításával, jogszabályok előkészítésével, és széles körű tapasztalatokat gyűjtött a központi igazgatás, gazdálkodás terén, fontos kapcsolati tőkét mondhatott magáénak. Ma már úgy látszik, Kovács Máté önszántából távozott a VKM-ből, "cserében" és tudatosan választotta Debrecent. Aszerint cselekedett, amit a paraszti értelmiségnek a "létfontosságú szektorokba" való menekítésére pártjának maga javasolt: helyet talált és beilleszkedett az új társadalmi szerkezetbe.⁵ Megfelelő helynek tűnt életprogramjához, nem száműzetésként élte meg. A könyvtárügyről szerzett ismeretei és kultúrafelfogásában a könyvtárak szerepének felismerése nélkül ez aligha következett volna be. Kiss Árpád mindig autentikus Kovács Máté-ügyben: "A könyvtárügyet mindig szoros kapcsolatban látta és mutatta be a közneveléssel, a tudományos képzéssel és népműveléssel."⁶ Kovács Máté jól váltott: könyvtár-igazgatói posztja új, felfelé vezető út kezdete, újra országos, terebélyesedő alkotótér következett számára. Itt is a nép, nemzet szolgálata, felemelése⁷ a szilárd pont tevékenységében. Tolnai Gábor idézte ravatalánál Kovács Mátét: "A Közoktatásügyi Minisztériumban végzett személyes munkálkodásomból legszámottevőbb eredménynek tekinthető az általános iskola és a dolgozók iskolájának létrehozásában való közreműködésem és a népkönyvtárak mai szervezetének megindítása." Leginkább ismert érdeme, hogy szerkesztette és bevezette az 1946 nyarán megjelent Mai magyar művelődéspolitikai című füzetet.⁸ Ebben nemcsak általában a falusi, azon belül a körzeti könyvtárakról olvasható korszerű program, hanem az üzemi könyvtárak felállításáról, az elpusztult iskolai könyvtárak újjászervezéséről, a tudományos bibliográfiákról, valamint Országos Könyvtári Központ és Könyvtárak Országos Tanácsának szervezéséről. E részeket - legalább részben - valószínűleg Sebestyén Géza szolgáltatta a kötet számára, aki 1942-ben (!) megírta körzeti könyvtári, akkor tájkönyvtárinak nevezett alapvetését, és 1946-ban komplex közművelődési koncepcióját is.⁹ Ezek segítségével Kovács Máté megismerhette a korszerű angolszász és nyugat-európai törekvéseket és a századelő magyar progresszív elképzeléseit is. Később is kiállt ezek mellett, megvalósításukat az 1960-as évek végén is segítette.

A körzeti könyvtári koncepció kidolgozója Sebestyén Géza volt. Többen felsorakoztak a gondolat mögé, Kovács Máté is.¹⁰ Sebestyén Géza 1942-es írása mutatja, hogy az értelmiség egy része nemcsak az oktatásügyben, de a nemzetnevelés más területein is rendelkezett a változások után felhasználható elképzelésekkel, a népkönyvtárügyre vonatkozóan is. A Magyar Szemlébe jól illeszkedett Sebestyén Géza írása. Olvashatták a kortársak, Kovács Máté is. Reagálás az írásra ugyan sem a Magyar Szemlében, sem a Magyar Könyvszemlében nem volt, de biztosan nem terméketlen talajra hullott. Bár Kovács Máté még a közoktatás reformjával volt elfoglalva, amikor Sebestyén Géza írását közölte.

Sebestyén Géza nemcsak a falu könyvtári ellátásához hirdetett korszerű programot. 1946 őszén (eddig nem használt, ismert írásában) nemcsak a falu, a városokban dolgozók ellátására is új érvelésű, valamennyi településre kiterjedő újszerű elképzeléseket vázolt fel.¹¹

Kovács Máté a III. (nevelési) ügyosztály vezetőjeként készítettett emlékeztetőt a miniszterelnökségen 1945. augusztus 30-án Balogh István államtitkár elnökletével tartott, a fasiszta szellemű, szovjetellenes vagy antidemokratikus könyvek és tankönyvek

összegejtéséről tartott értekezletről. Ebben szó van arról, hogy a köz- és iskolai könyvtárak ellenőrzését a rendőrség veszi át.¹² A témához kapcsolódó iratot Gombos Ferenc miniszteri osztálytanácsos, a VI. ügyosztály vezetőjeként adta ki. "8. A népkönyvtáraknak a fasiszta-szellemű könyvektől való megtisztítása után különös gondot kívánok fordítani a könyvtárak megfelelő könyvanyaggal való ellátására. Addig is kérem a könyvtárak vezetőit, hogy a népkönyvtárak esetleges kiegészítésénél a legnagyobb körültekintéssel járjanak el."¹³ 1945-1946 fordulóján a VKM ügyosztályai hároméves munkaterveket készítettek.¹⁴ "Az ügyosztályok munkatervei és az elnöki ügyosztály hozzájuk fűzött megjegyzései" című iratok valamennyi jelentésén Kovács Máté kézírásos megjegyzései, széljegyzetei találhatóak. Az elnöki ügyosztály véleményét többször (de nem mindig) Kovács Máté írta alá. Végül az 1946. március 7-én datált összegzést is Kovács Máté készítette.¹⁵

A 210/27/33. sz. irat, amely 1946. február 27-ei kelettel a VI. (egyetemi és tudományos) ügyosztály tervét értékelte, s Kovács Máté készítette, jelzi, hogy Kovács Máté nemcsak a népkönyvtárak témakörében szerzett jártasságot, hanem keményen bírálta az ügyosztályt azért, mert a könyvtárakról megfélemedezett, s ezek pótlására korszerű elveket tartalmazó javaslatokat tett. "Okvetlenül kiegészítendő a következőkkel: Könyvtári feladatok. Nemcsak a háborús károkkal kell számolnunk, hanem azzal a hiánnyal is, amit a háború alatt megjelent külföldi tudományos irodalom kiesése jelent. Ennek a sürgős pótlása nélkül komoly tudományos munka elképzelhetetlen. Sem a tudományos könyvtárak, sem a szakkönyvtárak, sem az egyetemi intézmények könyvtárai ezzel a kérdéssel a maguk folyó ügyei keretében megbirkózni nem tudnak. A minisztérium energikus kezdeményezésére van szükség.

Ugyancsak a könyvtári feladatok közé tartozik a szakkönyvtárak együttműködésének a megteremtése. Ha szervezetlenül, a maguk külön útján járnak el a beszerzésben, itt is szűkös anyagi erőink jó felhasználása marad el. Lehetetlen, hogy a szervezetlenség miatt ugyanaz a külföldi folyóirat 5 budapesti könyvtárban is meglegyen, ugyanakkor, amikor vele egyenrangú, hasonlóan fontos folyóiratok meg egyáltalán sehol sem találhatóak meg.

Végül tekintve, hogy a szakkönyvtárak jelentősége az egész világon emelkedik, szükség van bizonyos speciális könyvtár fejlesztésére, sőt szervezésére. (A munkaterv a könyvtárak kérdését sajnálatos módon nem veti fel, sőt ezt a kérdést meg sem említi.)"

A [VIII.] szabadművelődési ügyosztály 1946. évre szóló munkaterve 1946. január 20-án kelt, és 14 pontja közül kettő (az 5. és 6.) foglalkozott népkönyvtári kérdésekkel.¹⁶ Ezek azt tartalmazták, hogy "ügyosztályunk a megsemmisült, vagy részben tönkrement népkönyvtárak gyarapítását, új népkönyvtárak létesítését új elvek szerint folytatja. Tárgyalást folytatunk majd a könyvkiadó vállalatokkal a nép nagy tömegei kezébe való s a népművelés céljait szolgáló könyvek kiadása érdekében. Ügyosztályunk a Népművelők Tudományos Társaságával a legteljesebb együttműködést építi ki könyvek kiadása, könyvtárak létesítése, az iskolán kívüli nevelés módszerének kialakítása és eszközeinek munkába állítása érdekében."

Kovács Máté 1946. március 1-jén kelt, jellegzetes aláírásával ellátott véleménye azonos terjedelmű, mint a bírált munkaterv.¹⁷ A rendkívül határozott, markáns és koncepciószerű véleményben egyebek közt az alábbiakat írta Kovács Máté: "A szabadművelődési ügyosztály munkaprogramjának jó részét a szabadművelődés új szervezetének a kiépítése teszi ki. Nagyon természetes az, hogy a régi népművelést mind tárgy, mind személyi szempontból a dilettantizmus jellemezte. A minisztériumnak nincs még egy ügyosztálya, ahol mindent ennyire a semmiből kellene felépíteni. Viszont alig van ügyosztály, amelynek jelentősége a jelen átalakításnak a pillanatában ennek az osztálynak a jelentőségével mérkőzhetnék.

[...] A munkaterv szerint az ügyosztály tárgyalást szándékozik folytatni a kiadókkal népművelésre alkalmas könyvek kiadásáról. Ez nagyon helyes, de ennél többre van szükség. Azt kell biztosítani, hogy ez az új magyar műveltség, amely formájában magyar, tartalmában pedig korszerű, végre kisugárzási központokat kapjon. [...] Ha sikerül megteremteni a

műveltség kisugárzó központokat, s biztosítani minőség és magyarság szempontjait, meg kell szervezni a helyi felvevő állomásokat is. Az ügyosztálynak előre el kell készítenie az erre vonatkozó terveket (fontossági, gazdasági stb. sorrend) [...], a tervek elkészítésén kívül két dolgot máris meg lehet csinálni: 1/ a helyes típus kikísérletezését és 2/ a személyek kiválasztását. [...] Erős körzeti művelődési központokat kell teremtenünk, amelyek egy táj szellemi életét minden vonatkozásban összefoglalják. [...] A kiszemelt központban pl. a zenei életet, a sajtót, a könyvtárakat, a múzeumok kiállításainak ügyét egyformán színvonalassá és potenssé kell tenni, a központokat telíteni kell, hogy legyen, ami kisugározzék..." Kovács Máté és társai tehát a kultúra minden területén a körzeti központokat állították szembe a korábbi politikával.

Az OSZK Kézirattárában található egy valószínűleg Kovács Máté cikk vagy előadás, 10 lapnyi terjedelemben, keltezés nélkül, a témájából következően 1946-ra datálható, "Egy demokratikus magyar iskola rendszer körvonalai" címmel.¹⁸ Az írás végén olvasható: "Minden földrajzi gócpontban bőséges és kedvelt anyaggal ellátott közkönyvtárakat kell létesíteni, ahonnan könnyen és olcsón kaphatna a közönség igényeinek és kíváncsiságának megfelelő olvasnivaló könyveket. Ezek a könyvtárak autóbusszokkal szállíthatnák az anyagot a szomszédos községekbe pl. hetenként." Ez a körzeti könyvtári koncepció: a lakosság igényeinek megfelelő, bő választékot akar, s a kisebb településekre nagyobb könyvtárból autóbusszal szállítaná a könyveket. Figyelemre méltó és Kovács Mátéra vall, hogy iskola és szabadművelődés, benne kiemelten a könyvtári kérdések tárgyalása összekapcsolódnak. Kovács Máté közművelődési könyvtári elkötelezettségét igazolja, hogy az 1960-1970-es évek fordulóján sikeresen közvetített a (szocialista) népkönyvtári zsákutcás gyakorlatot nyilvános könyvtári (public library) koncepcióra átváltani szándékozó áttörési kísérletben.¹⁹

A Magyar Írók Szövetsége 1946. február 25-én kelt beadványában a könyvkiadás helyzetét és a demokratikus szellemű magyar írók műveinek megjelentetését akarta segíteni. Javasolták a miniszternek: 1) A törvényhozás gondoskodjék kötelezően minden nagyobb lélekszámú községben népkönyvtár felállításáról vagy azok kiegészítéséről. 2) A gyáripari munkásság és a munkáltató érdekképviseletek kollektív szerződése szerint a kulturális célokra szóló hozzájárulás meghatározott hányadát üzemi könyvtárak felállítására vagy kiegészítésére fordítsák. Az iratra feljegyezték: "Az elgondolást a miniszter úr megfontolandónak tartja és a tervezet mielőbbi elkészítését kéri. III. 8. Kovács". Ez Kovács Máté lehetett csakúgy, mint az, aki a nép- és üzemi könyvtárak létesítésére 1946. március 26-án készült előadói feljegyzésre azt írta: "Az elnöki ügyosztály [...] a t. Társügyosztály elgondolásával mindenben egyetért. (K[iadta] IV. 3. Kovács)"²⁰

1946 első felében további lépések történtek a népkönyvtárak újjászervezésére. Az elsőt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumon belül tették, majd a Népművelők Tudományos Tanácsa fordult a minisztériumhoz.²¹ Ezek kapcsolódtak Kovács Máté ügyköréhez. Az elnöki ügyosztály szerint a háború a népkönyvtárak tekintélyes részét elpusztította, másik része elavult, felfrissítése, újjászervezése elodázhatatlan. Hogy új kiadványokból állítsák helyre, az árak és papírhiány miatt gondolni sem lehetett. "Viszont a népkönyvtárak működéséhez olyan érdek fűződik, hogy átmenetileg is valamilyen megoldást kellene találni." Többféle megoldást javasoltak, majd hozzátették: "Természetes, hogy az előbbi pontokban vázolt megoldási módok csak átmeneti jellegűeknek tekinthetők, mert önmagukban hordják hiányaikat és hibáikat." Jelezték, a minisztérium állami kiadó vállalatot szervez, amelynek feladata lesz, hogy megfelelő népkönyvtári könyvekkel lássa el a magyar közönséget. "Az elnöki ügyosztály célszerűnek tartaná, ha a szabadművelődési ügyosztály a népkönyvtárak legszükségesebb anyagát (az első 100 vagy 200 kötetet) fokozatosan összeállítaná (szükség esetén pályázatok kiírása útján), hogy alkalmas időpontban akadálytalanul megkezdődhessék a népkönyvtári sorozatok kiadása."

Kovács Máté is részt vett az 1947. évi könyvtári törvénytervezet előkészítésében.²² Így joggal lett az 1956-os tvr. előkészítésének irányítója. Erről azt ismeri a szakkutatás, amit kései ismertetőjében Sebestyén Géza leírt az 1947-es törvénytervezetről szólva.²³

Jelentés a VIII. (szabadművelődési) ügyosztály 1947. április havi munkájáról című irat²⁴ szerint 1947. április elején bízta meg az Országos Szabad Művelődési Tanácsot, dolgozzon ki rendeletet a népkönyvtárak ügyének rendezésére. Karácsony Sándor 1947. június 2-án kelt levelében terjesztette elő a Kormányrendelet tervezet a népkönyvtárakról és a könyvtárak együttműködéséről című anyagot.²⁵ "Dr. Sebestyén Géza osztálytanácsos úr gondos előkészítő munkája alapján előbb az összes ebben a kérdésben érdekelt társadalmi szervek képviselőiből alakult bizottság, majd Szakmai Bizottságunk könyvtári Albizottsága többszörösen átgondolta a tervezet szövegét, végül Elnöki Tanácsunk május 30-ai ülésén a mellékelt megfogalmazásban elfogadta. A tervezet egy példányát tisztelettel megküldöm Államtitkár Úrnak azzal a kéréssel, szíveskedjék azt gondozásába venni és államtitkári értekezleten ismertetni." A jogszabály útját ekkortól Kovács Máté egyengette. Az elnöki ügyosztály feljegyezte az iratra 1947. június 27-én, hogy "a jogszabálytervezetet kihatása miatt előbb feltétlenül meg kell tárgyalni a belügyminiszterrel és a pénzügyminiszterrel. Ezekre a tárgyalásokra a jelenlegi szöveg alkalmas." Az iratra rávezetve még: a "Kormányrendelet új szövegezésében 224 567-1948. VIII. ü. sz. alatt elintézés nyert Bp. 48. jún. 5. Veress" A Kovács Máté-hagyatékban talált iratok bizonyítják, a rendelet 1947-ben és 1948-ban is napirenden volt, járta a maga hivatali útját a minisztériumban. Az 1948. februári szabadművelődési főosztályi jelentés²⁶ szerint "a népkönyvtárügy országos rendezéséről szóló kormányrendelet tervezetének előkészítése is befejeződött a hó folyamán. A sorozatos megbeszélések befejezése után dr. Kovács Máté államtitkár úr utasításai szerint elkészült rendelettervezet végleges szövege, és kiadás előtt áll." Ennek ellenére a valószínűleg 1948. márciusban készült, keltezetlen, Cherven²⁷ aláírású, "Művelődési program"²⁸ szerint: "6.) Rendelettervezet a népkönyvtárakról. (Tárgyalás alatt.)"

Szerepelt a jogszabály a révfülöpi szabadművelődési konferencián is (1948. május 31-június 12.). "Kovács Máté államtitkár úrnál tartott sorozatos ügyosztályvezetői értekezleteken tárgyaltuk meg a jövő évi munkák elvi és gyakorlati kérdéseit. Az ezeken kialakult megállapadásainkat ismertetjük majd a révfülöpi konferencián."²⁹ A VIII/1. (könyvtári kérdésekkel foglalkozó) ügyosztály beszámolóját tartó akkori vezető, Kerékgyártó Elemér többek között szolt a "könyvtári törvényjavaslat jelenlegi állása"-ról, a körzeti könyvtárak kiépítéséről, és hogy a jövő költségvetési évben 10 körzeti könyvtár létesül.³⁰

A törvénytervezet preambuluma (?)³¹ Kovács Mátéra (is) jellemző szövegezésű. "1. A Magyar Köztársaság ünnepélyesen kinyilvánítja, hogy a könyvtár a nemzeti nevelési rendszer lényeges és szerves része. A könyvtár az iskolával és a többi nevelési intézménnyel együtt biztosítja a demokráciában elengedhetetlen műveltségi színvonalat. 2. E végből egységes és az egész országra kiterjedő könyvtári hálózatot kell létrehozni. A könyvtári hálózat célja az, hogy földrajzi, foglalkozási és vagyoni viszonyaitól függetlenül mindenki egyformán hozzájusson az olvasnivalóhoz s ezáltal a művelődés útjára léphessen."³² Indoklásában is található Kovács Mátéra emlékeztető. "Századunkat a kultúra nagymérvű demokratizálódása [jellemzi, ...] és megszűnt egyes tehetősebb rétegek kiváltsága lenni, az iskolázás, a magasabb képzés kiterjedt, a polgárság után a munkásság és a parasztság is részt követel a művelődés eszményeiből.[...] A demokráciák már kialakult gyakorlata itt is a könyvtárak együttműködése mellett döntött."³³

A törvénytervezetből nem lett jogszabály. Oka eddig ismeretlen. A körzeti könyvtárak létesítése nem jogi aktus eredménye. A szervezés menet közben változott. Ezt mutatja az Országos Könyvtári Központ elnökének a miniszterhez intézett levele.³⁴ Tíz körzeti könyvtár szervezését eddig a minisztérium végezte, s hogy a körzeti könyvtárak az év első negyedében,

a népkönyvtárak az év első felében működhessenek, javasolta, "a velük kapcsolatos központi teendők lehetőleg egy kézbe, egyetlen szerv hatáskörébe kerüljenek, [...] kérem miniszter urat, adjon megbízást az Országos Könyvtári Központnak a népkönyvtárüggyel kapcsolatos következő feladatok elvégzésére." Tíz pontban felsorolva az ezzel kapcsolatos feladatokat, kilátásba helyezte, hogy "az Országos Könyvtári Központ kötelékében külön népkönyvtári osztályt kívánok felállítani." Kovács Máté államtitkár válaszában a levélben felsorolt módosításokkal egyetértett: "3. pont: utólagos jóváhagyással; 6. pont: az OKK által kiválasztott s általam jóváhagyott káderekből."

1947-ben előkészületek kezdődtek az 1848-as forradalom és szabadságharc centenáriuma. Az Új Szántás című folyóiratban és Kovács Máté-hagyatékban több írás, illetve irat is található ezzel kapcsolatosan. "Komolyan félni lehet attól, hogy 1848 centenáriuma kimerül múlt hatású ünnepek rendezésében, szóval az ünnepi év maradandó nyomok nélkül múlik el. [...] hogy maradandó alkotásokkal ünnepeljük meg, hogy emlékeztessé, tartalmassá tegyük 1948 ünnepi évét [...] Tegyük általánossá a jelszót: 1948-ban népkönyvtárat minden faluba! Ha ennek érdekében országos mozgalmat tudunk indítani, szellemi vonatkozásban a jobbagyság felszabadításának munkáját visszük végig."³⁵ Datálatlan, aláíratlan irat lehet az a kezdeményezés, amelyre Bényei Miklós is utalt előbbre, s a Falukönyvtárak címet viseli, alatta a jelszó: "1948-ban népkönyvtárat minden faluba! Az anyagi alapot biztosítják: 1) a község hozzájárulása, 2) a VKM segélye, 3) a társadalom támogatása."³⁶ A korabeli viszonyok között irreálisan szép gondolat nyomtatott formában már nem jelent meg.³⁷

1947. október 17-én Kovács Máté államtitkár levelet intézett a belügyminiszterhez³⁸, s kezdeményezte, a községek meghatározott összeget tervezhessenek költségvetésükben helyi 20 kötet beszerzésére. "Sajnos egyelőre megvalósíthatatlan, hogy falvanként akár csak 2-300 kötetes könyvtárakat hozzunk létre. Ellenben elodázhatatlan, hogy legalább 20-25 kötetben összeállítsuk a korszerű műveltség és demokratikus világkép legfontosabb tudnivalóit." Kezdeményezték megfelelően megírt könyvek megjelentetését. "A VKM tervei szerint a következő könyvekre volna szüksége a falukönyvtárnak: A parasztság története; Magyarország története; a 48-as szabadságharc története; Hajdani világok (Világtörténelmi olvasókönyv); Jogi tanácsadó; Mi a szocializmus?; Miből élünk? (közgazdaságtan); Szomszédaink (a szomszéd népek és országok ismertetése); A Szovjetunió; Hogyan élnek Amerikában?; Gazdag parasztok országa (a nyugati és északi kis népek ismertetése); Nagy íróink; A színjátszás kézikönyve; Kóruskönyv; Képeskönyv (a képzőművészet ismertetése); Miből lett a világ? (természettudomány); Kis biológia; Test, lelki egészségünk (egészségtan); Híres találmányok; A gépek belseje (technikai ismeretek)." Egy-egy kötet 15 íves, erős kötésű, illusztrált könyv lenne, kb. 4000 példányban 10 forintos önköltségi áron. "A falukönyvtár megszervezése és elhelyezése a VKM elgondolása szerint a községek feladata lenne. A falukönyvtár mellett a VKM még központi könyvtelepeket, ún. körzeti könyvtárakat létesítene, amelyekből az egyes falvak saját könyvtáraik mellé olvasmányanyagként letéteket kapnának." Lenyűgöző, akkor a korszerű műveltség tára 20 kötetben, községenként 200 forintért. A belügyminiszter egy hét múlva kiadta rendelkezését. A sorozat nem jelent meg. Pedig ezt szánták a népkönyvtár saját, állandóan helyben lévő része kiindulópontjának.

Az iratokból - bár hézagosan - külön csoport rendezhető össze a valószínűleg Kovács Máté számára készített havi jelentésekből, amelyek a VIII. (szabadművelődési) ügyosztály munkájáról szóltak.³⁹ Az 1947. évi október havi jelentés⁴⁰ szerint "A normális könyvtári program a költségvetés elhúzódománya miatt nem hajtható végre. Ezért az ügyosztály a népkönyvtári teendők normális programja mellett elkészített egy minimális programot [...] Ebben a programban három körzeti könyvtár megszervezése, megyénként legalább három kísérleti vándorkönyvtár elindítása szerepel."

Az 1947. novemberi⁴¹ jelentés arról számolt be: a belügyminiszter engedélyezte, hogy a nem államsegélyes községek évi 200 Ft-ot, az államsegélyes községek pedig évi 50 Ft-ot vegyenek fel költségvetésükbe falukönyvtár szervezésére. A falukönyvtárak létrehozásához szükséges közérthető és korszerű alapsorozat megírására országos pályázat, a kiadásra versenytárgyalás kiírásáról döntött az ügyosztály. (Ez lett volna az előbb jelzett sorozat.)

A legsürgősebb feladatok a népkönyvtárüggyel kapcsolatban című irat⁴² szerint "A körzeti könyvtárak anyagának legalább a fele antikvár könyv lesz. Tíz körzeti könyvtár számára számításba kell venni 50 000 kötetet 15 forintjával." [Az iraton Kovács Máté kézírásával részben más helyek szerepeltek, mint ahol 1949-ben az elsők megnyíltak.] "Mire az első ládák elindulnak, természetesen tisztázni kell a 10 könyvtár végleges helyét. Veszprém, Makó, Szentes, Sáropatak, Salgótarján többé-kevésbé elő vannak készítve. Tolna és Abauj megye maguk szorgalmazzák több beadványban, hogy kapjanak körzeti könyvtárt. Zalaegerszeg, Tata és Püspökladány (Karcag) igényelnek komolyabb tárgyalást." A feltárt korabeli iratok igazolják, hogy Kovács Máté VKM-beli különböző posztjain nemcsak kapcsolatba került a korszak mozgalmas könyvtárügyével, nemcsak újabb ismeretek kerültek birtokába, hanem komoly befolyást gyakorolt az ügyek folyására. Javaslatainak és kezdeményezéseinek sikertelensége nem csak rajta múlt. Viszont ezek mind a progresszió irányában mutattak. Többnyire a feltételek nem kedveztek. Az 1945-1949 közötti évek mindenképpen alapul szolgáltak ahhoz, hogy a debreceni egyetemi könyvtárigazgatói poszton élete végéig könyvtárossá legyen. Sőt, a következő évtizedek könyvtárügyén rajta hagyja keznyomát.

JEGYZETEK

1 Bényei Miklós: Kovács Máté életútja. In: Tudós tanárok, tanár tudósok. Kovács Máté. Bp. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2005. 7-58. p. Közelebbről lásd a 13. és 16. lapokon, illetve az idézetet a 31. lapról.

2 Lásd Szerafinné Szabolcsi Ágnes: Kovács Máté nyíregyházi évei (1931-1935). = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2007. 4. sz. 46-51. p.

3 A magyar könyvtárügy szervezetének időszerű kérdései. In: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve. 1953. Debrecen, 1954. 59-136. p.; A könyvtárak jelentősége művelődéspolitikánkban. In: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve 1954. Debrecen, 1955. 109-145. p.; Egyetemi és főiskolai könyvtáraink korszerű feladatai és szervezeti kapcsolatai. In: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve 1955. Debrecen, 1956. 29-90. p.

4 Bényei Miklós: Kovács Máté, az államtitkár. = Könyvtári Figyelő, 2006. 2. sz. 277-283. p. Idézet: 282. lap.

5 Kovács Máté távozásának indítékairól bővebben Tóth Gyula: Félévszázad története és a Kovács Máté-kutatás helyzete, feladatai. = Könyvtári Figyelő, 2009. 3. sz. (megjelenés előtt) Az 1948-49-ben végbement baloldali fordulatra való reagálásáról addig is Szabó Róbert: Kovács Máté, a szakpolitikus. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban eltöltött évek 1945-1949. In: A jövő a múlt és a jelen egységére épül. Emlékkötet a száz esztendeje született Kovács Máté tiszteletére. Szerk. Hangodi Ágnes. Debrecen, 2007. 142-147. p.

6 Kiss Árpád: Kovács Máté 1906-1972. = Magyar Pedagógia, 1972. 4. sz. 455-456. p.

7 Tolnai Gábor gyászbeszédében: egész életében "a magyar nép kulturális felemelkedésének ügyét" szolgálta

8 Mai magyar művelődéspolitikai. Bev. [és szerk.] Kovács Máté. Bp. Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 1946. 142 p.

- 9 Sebestyén Géza: Könyv a falun. = Magyar Szemle, 1942. nov. XLIII. köt. 5. (193.) sz. 243-249. p.; Sebestyén Géza: Korszerű könyvtár. 1-2. = Híradó, 1946. 16. sz. (október 10.) 5. p. és Szabadművelődési Híradó, 1946. 17. sz. (november 1.) 2-3. p.
- 10 Kovács Máté "Sebestyén Géza elképzeléseit az 1946-1949 eleje közötti időben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium elnöki tanácsosaként, majd államtitkáráként támogatta, és - sajnos - hiábavaló kísérletet tett az első könyvtári törvény parlamenti előterjesztésére is." Gerő Gyula: Emlékezés a(z) "(h)őskorra). = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2000. 5. sz. 22. p. Lásd még Sebestyén Géza: Az 1947. évi könyvtári törvénytervezet. In: Könyvtártudományi Tanulmányok, 1968. Bp. OKT, 1968. 582-583. p.
- 11 A Szabadnevelési Híradót követő VKM kiadványban [Híradó, 1946. 16. sz. (október 10.) még szerző megjelölése nélkül a falusi könyvtárakról, majd a következő, de már Szabadművelődési Híradó néven megjelent lap november 1-i számában már nevével jelölve a városi könyvtárakról olvasható Sebestyén Géza: Korszerű könyvtár. 1-2. = Híradó, 1946. 16. sz. (október 10.) 5. p., Szabadművelődési Híradó, 1946. 17. sz. (november 1.) 2-3. p. c. bibliográfiai tételt sem Sebestyén Géza irodalmi munkássága (Az OSZK évkönyve, 1974-1975. Bp. 1978. 11-16. p.), sem az OSZK főigazgatói között Sebestyén Géza rövid életrajzához csatlakoztatott, Kovács Katalin és Tokaji Nagy Erzsébet bibliográfiája a Könyv, Könyvtár, Könyvtárosban nem ismeri.
- 12 Az 1945. augusztus 31-én kelt emlékeztető a Kovács Máté hagyaték 210/11/16. sz. irata.
- 13 VKM Tájékoztató a népművelők számára. 62132/1945. VI. a sz. 1945. október 8. Nyomtatvány. OSZK Kézirattár, 210/10/11. sz. irat.
- 14 Az OSZK Kézirattár 210/27/13-50. sz. iratai külön mappában Hároméves munkatervek címet kaptak.
- 15 210/27/49-50. sz. iratok az OSZK Kézirattárában.
- 16 OSZK Kézirattár 210/27/37. sz. irat.
- 17 OSZK Kézirattár 210/27/38. sz. irat.
- 18 210/22 csomó. A Kovács Máté szakirodalmi munkássága. című bibliográfia (Összeáll. Nagyné Kiss Mária. In: Kovács Máté emlékkönyv. Bp. MKE, 1983.) ilyen című írását nem ismeri. Lehet, hogy ez az, amelyet Bényei Miklós 1946. augusztus 12-re datált. Bényei Miklós: Kovács Máté életútja i. m. 64. sz. jegyzet.
- 19 Vö. Futala Tibor: Kovács Máté és a magyar könyvtárügy. In: Kovács Máté emlékkönyv. Bp. 1983. 36-37. p., Uő.: "Public library"-csata 1968-ban, avagy előszó Sallai István Közművelődési könyvtárügyünk fejlődési iránya c. OKDT előterjesztésének kor- és szakmatörténeti dokumentumként való publikálásához. = Könyvtári Figyelő, 1999. 2. sz. 240-243. p. Lásd még Sallai István: Közművelődési könyvtárügyünk fejlődési iránya. (előterjesztés az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács 1968. évi június 19-i békéscsabai ülésére. = Uo., 244-255. p. A körzeti koncepciót és a törvénytervezetet 1992-ben egybevetettük. Tóth Gyula: A megyei könyvtári hálózat problémátörténete. = Könyvtári Figyelő, 1992. 4. sz. 660-673. p. Részletek a 668-669. p. Uő.: Tévút vagy torzó? Ötven éve alapították a körzeti könyvtárakat. = Könyvtári Figyelő, 2000. 1-2. sz. 39-64. p. Részletek 40-41. p.
- 20 Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez (1945-1949). Bp. Kossuth, 1988. A 110/A-B-C iratok jegyzetei. 320-323. p.
- 21 1946. február 26-án kelt Az elnöki ügyosztály feljegyzése a szabadművelődési osztálynak népkönyvtárak anyagának kiegészítéséről (A kiadmányozott fogalmazványnak nincs aláírója, az időpontból következően, Kovács Máté lehetett. 111/A dok.) Majd "A Népművelők Tudományos Társasága a népkönyvtárak felállításáról és fejlesztéséről" és a minisztériumi 113/A-B-C dok. In: Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez (1945-1949) Bp. Kossuth, 1988. 323-329. p.

- 22 Utóbbiról lásd Sebestyén Géza: Az 1947 évi könyvtári törvénytervezet. In: Könyvtártudományi Tanulmányok. 1968. Szerk. Kovács Máté, Rácz Aranka. Bp. OKDT, 1968. 581-612. p.
- 23 Lásd e témához Tóth Gyula: Tévírt vagy torzó? 50 éve alapították a körzeti könyvtárakat. = Könyvtári Figyelő, 2000. 1-2. sz. 39-64. p., Gerő Gyula: Emlékezés a(z) "(h)őskorra. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2000. 5. sz. 20-29. p.
- 24 OSZK Kézirattár, Kovács Máté hagyaték 210/23/7. sz. irat.
- 25 A levél Kovács Máté hagyaték 210/23/8 sz. ügyirata, a tervezet a 210/23/9. sz. dokumentum, 9 oldalnyi gépirat-másolat. A rendelet tervezetét és a kapcsolódó iratokat közli a Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez (1945-1949. Bp. Kossuth, 1988. A 120. sz. dokumentum, "Jegyzőkönyv az Országos Népkönyvtári Tanács felállításának rendelettervét előkészítő bizottság üléséről" több szempontból gyanús. Ilyen rendelet nem ismert, s dátuma: 1946. június 2. is gyanús, mert a szövegben 1947. május 7. és április 26. szerepel. A tisztázat az UMKL XIX. I-1-i-82 037-1947. számot viseli. Helyesen 1947. június 2-a lehet, s kapcsolódik a jogerőre nem emelkedett 1947-es törvénytervezethez. Ezt a kötet szerkesztője külön szám alatt (121/A-D) hozta, a jegyzőkönyv ezzel függ össze. Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez. Bp. Kossuth, 1988. 356-357. p.
- 26 OSZK Kézirattár Kovács Máté hagyaték, 210/23/34. sz. irat.
- 27 Cherven A. Gyula könyvtártiszt a VIII/1., könyvtárakkal is foglalkozó ügyosztály munkatársa volt.
- 28 OSZK Kézirattár Kovács Máté hagyaték, 210/23/35. sz. irat.
- 29 Az 1948. május havi jelentés 210/23/46. sz. irat.
- 30 A hagyatékban ez a 210/23/47. sz. ügyirat, vélhetően csak a témákat, vázlatpontokat jelölte meg.
- 31 Ismertetését lásd Sebestyén Géza: Az 1947. évi törvénytervezet. = Könyvtártudományi Tanulmányok 1968. Szerk. Kovács Máté, Rácz Aranka. Bp.: OKDT, 1968. 581-606. p.
- 32 I. m. 589. p.
- 33 Sebestyén: Az 1947. évi törvénytervezet ... i. m. 601. p.
- 34 Az Országos Könyvtári Központ elnökének (dr. Telegdi Zsigmond mb. elnök) beadványa a miniszternek a népkönyvtárüggyel kapcsolatos teendőkről (1949. január 13.) In: Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez. 137/A-B dok. Bp. Kossuth, 1988. 394-395. p.
- 35 OSZK Kézirattár Kovács Máté hagyaték 210/22/39. sz. irat.
- 36 1947/48-ban az Új Szántás című szabadművelődési folyóirat számos írásban foglalkozott a centenáriumi előkészületekkel. A Tájékoztatási Minisztérium külön centenáriumi osztályának közléseire alapozott írásban szó sincs könyvtárakról. A szabadságharc centenáriuma. = Új Szántás, 1947. 11. sz. 645-646. p.
- 37 OSZK Kézirattár Kovács Máté hagyaték 210/22/40. sz. irat.
- 38 A Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez (1945-1949) Bp. Kossuth, 1988. című kötet 123. dokumentuma tévesen írta a külügyminiszterhez, ennek nincs értelme. Valójában a címzett a belügyminiszter, akkor Rajk László lehetett. Ezt bizonyítja, hogy a 125. sz. dokumentumot ő küldte ki 1947. október 24-i kelettel: Belügyminisztériumi körlevél a vármegyei alispánoknak a falukönyvtárak létesítésének anyagi fedezetéről. (365-366. p.) Kovács Máté ebben a levélben nevezte a körzeti könyvtárt központi könyvtelepnek. A levél felfogható újabb próbálkozásként, fogalmazója Cherven, láttamozója Sebestyén, kiadmányozója Kovács Máté volt. A levélmásolatot a pénzügyminiszternek [akkor Nyárádi Miklós], "a körrendeletet a szabad művelődési ügyosztály másolatban megküldte a

szabadművelődési felügyelőknek azzal, hogy az ügyvezetők szorgalmazzák, hogy a községek f. évi költségvetésükbe a falukönyvtár létesítésére szükséges összeget felvegyék."

39 Az ügyosztályon (később főosztályon) belül a VIII/1 ügyosztály foglalkozott (közművelődési) könyvtári ügyekkel. Az OSZK Kézirattárban található Kovács Máté hagyaték 210/23/32. sz. ügyirata szerint a VIII/1. ügyosztály "feladatkörébe a szabadművelődés általános, elvi kérdései tartoznak, idetartozik munkaprogram kidolgozása [...] valamint a könyvkiadással és a könyvtárakkal kapcsolatos összes ügyek." Az ügyosztály előadói közül Cherven A[risztid] Gyula könyvtártiszt a szabadművelődés elvi ügyeivel foglalkozott, végezte fontosabb átiratok szövegezését, rendeletek, szabályzatok, vezérfonalak kiadását. Lengyel Balázs miniszteri osztálytanácsos, az irodalmi vonatkozású ügyek előadója, a beszerzésre ajánlott könyvek felülbírlását, vidéki hivatalok, könyvtárak számára az ajánlott könyvek jegyzékének készítését végezte. Luhn Erzsébet könyvtártiszt munkakörébe a népkönyvtárak nyilvántartása, ezek és a körzeti könyvtárak berendezésének, felszerelésének kérdései, a könyvtári adminisztráció összes kérdése, könyvrendelések lebonyolítása tartozott. Kovács Mátéhoz írt, 1948. június 16-án kelt levelében Cherven A. Gyula arra panaszkodott, hogy a népkönyvtárakkal kapcsolatos összes ügyet másodmagával kellett intéznie, többször felhívta Gombos Ferenc figyelmét, hogy nem fogják bírni.

40 OSZK Kézirattár Kovács Máté hagyaték 210/23/24. sz. irat. Ekkor a VIII/1. ügyosztály vezetője dr. Sebestyén Géza volt.

41 OSZK Kézirattár Kovács Máté hagyaték 210/23/26. sz. irat. Ekkor is Sebestyén Géza az ügyosztályvezető.

42 OSZK Kézirattár Kovács Máté hagyaték 210/23/107. sz. irat, 11/2 lapnyi eredeti gépirat, keltezés és aláírás nélküli, de Kovács Máté autográf széljegyzeteivel.